

POVODOM

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 50
Godina XXV
Novembar, 2020.
[str. 7-22]

© Monos 2020

“Gračanički glasnik” – primjer jasne vizije i učinkovite misije njegovih pokretača i realizatora

Prof. dr. Azem Kožar, emeritus

Časopis za kulturnu historiju “Gračanički glasnik” pojavio se prije 25 godina kao rezultat privatne inicijative trojice gračaničkih profesora: Omera Hamzića, Mirzeta Hamzića i Rusmira Djedovića. Jasna i konstantna programska koncepcija Časopisa, kao otvorene knjige o prošlosti i sadašnjosti Gračanice i okoline u svojoj svojoj sadržajnosti i isprepletenosti sa općim zbivanjima i procesima, zadobila je povjerenje i podršku intelektualne javnosti, kao i određenih krugova iz političkog i privrednog života ove sredine, što je uređovalo njegovo izlaženje sve do ovog jubilarnog 50-og broja. Entuzijazam i pregalaštvo njegovih pokretača, koji su ‘zahvatili’ i brojne saradnike čiji je broj konstantno rastao, polučili su zavidnu razinu kvaliteta i raznovrsnosti sadržaja, što je ovaj projekat učinilo svojevrsnim fenomenom ne samo od lokalnog već i dobrano bosanskohercegovačkog značaja. Ono što nisu htjele, mogli znale institucije kulture i nauke, učinio je “Gračanički glasnik” koji se afirmisao u prvorazrednu instituciju ove vrste. Autor se osvrće na karakter i rezultate ovog izdavačkog poduhvata u minulih 25 godina funkcioniranja, koristeći se pri tome i analizama, stajalištima i ocjenama nekih njegovih aktivnih realizatora, iskazanim u godinama jubileja i u drugim prilikama.

Ključne riječi: Gračanički glasnik, Gračanica, Tuzla, Bosna i Hercegovina, historija, lokalna historiografija, nauka, kultura, književnost, umjetnost, kulturno-historijsko naslijeđe.

UVODNA NAPOMENA

Dvadeset pet godina postojanja i pedeset objavljenih brojeva “Gračaničkog glasnika” su vremenski i sadržajno dovoljno referentne činjenice, tačnije nedvojbeno fascinantne, da podrazumijevaju neophodnost prigodnog retrospektivnog osvrta

svakoga ko je na bilo koji način dolazio u dodir sa ovim izuzetno značajnim kulturološkim projektom. To je, bez sumnje, jubilej svake hvale vrijedan, kako za pokretače tako i za realizatore i korisnike ovoga originalnoga stvaralačkog projekta. Jer, sudeći po njegovom sadržaju, ovo nije samo i jedino "Gračanički" već i regionalni i bosanskohercegovački kulturni poduhvat. Među najznačajnijim faktorima koji su doprinijeli tome da ovaj i ovakav projekat nastane i opstane, je, svakako, jasna vizija njegovih autora o sadržaju, nosiocima i realizatorima. Zasnovana na iskustvu i znanju kao važnim generatorima svakog ozbiljnog posla ove vrste, ona je postala ostvariva, realistična i konstruktivna, tako da je vremenom zadobijala sve veće povjerenje i respekt kako sudionika i realizatora čiji je broj progresivno rastao, tako i sve šireg kruga konzumenata: ne samo kulturnih stvaraoca već i šire javnosti. Pošto se radi o ogromnoj građi i raznovrsnoj tematici, koju je po obimu i sadržaju teško sistematizirati, odlučili smo se na selektivan pristup u njenom predstavljanju, koristeći se i obznanjenim stajalištima nekih aktivnih sudionika ovog velikog izdavačkog poduhvata.

TEMELJNI POSTULATI ČASOPISA. "UŽI ZAVIČAJI, ČINE ŠIRE ZAVIČAJE..."

Vizionarstvo pokretača i nosilaca ovoga projekta, kristalno jasno od samog početka, vremenom se bistrilo i potvrđivalo. O tome šta je sve uticalo da grupa gračaničkih entuzijasta (Omer Hamzić, Rusmir Djedović i Mirzet Hamzić), neposredno nakon agresije – davne 1996. godine, pokrene ovaj časopis, Omer Hamzić između ostalog kaže: "Prije svega, spoznaja da ne znamo ništa o sebi i želja da bar malo rastjeramo tamu koja nas pritišće u tom našem neznanju – kako o

prošlosti, tako i o sadašnjosti, a sve radi bistrijeg i čistijeg pogleda u budućnost. Nije nam bio cilj da bilježimo historijske magle, da razgonimo političke dimove, niti da stvaramo nove mitove o svom narodu. Cilj nam je bio da što bolje spoznamo svoj užji zavičaj i sebe u njegovom okrilju. Užji zavičaji, to jest lokalno, čini šire zavičaje. Bez spoznaje prvih, nema spoznaje ni drugih. Nismo, dakle, bili opterećeni nepotrebnim historicizmom, veličanjem prošlosti "bez pokrića" ili nekim konkretnim političkim probitkom. Oko ovog posla htjeli smo okupiti sve one koji su vidljivim ili nevidljivim nitima vezani za Gračanicu i njezinu okolinu".¹ Jedna od najtragičnijih sudbina Bošnjaka, ističe Hamzić, je upravo u činjenici o manjku svijesti o sebi samom, i dodaje: "Da smo imali malo više historijskog pamćenja, vjerovatno nam se ne bi desilo da nam drugi, ne samo pišu već i kroje historiju. (...) Danas kada se ponovo presabiremo kao narod nakon stravične golgote i genocida, osuđeni da živimo između dva, u najmanju ruku nama nenaklonjena svijeta, koji su i sami međusobno suprotstavljeni, pitanje vlastite samospoznaje postavlja se u svojoj punoj ozbiljnosti i dramatici".² Hamzić dalje konstatira da imamnogo gradova u Bosni i Hercegovini o kojima se malo zna, a da ni Gračanica sa svojom okolinom u tome nije nikakav izuzetak. Upravo to "nepodnošljivo siromaštvo saznanja" (oličeno u svega nekoliko objavljenih knjiga i dvadesetak radova) s jedne strane i "zanimljivost i bogatstvo njene kulturno-historijske baštine" rezultirali su idejom da se pokrene ovaj kulturno-historijski časopis. Jer, po Hamziću, "Gračanica i njena okolina velika je, zanimljiva i neistražena knjiga u gotovo svim aspektima: historijskim, kulturološkim, etnološkim, geografskim, gospodarskim. Ako se nešto i pisalo ili istraživalo na ovom području, to se činilo

1 Omer Hamzić, Gračanički glasnik – kulturno-historijska hronika Gračanice, *Gračanički glasnik*, časopis za kulturnu historiju, godina V, broj 10, Gračanica, 2000, 3-4.

2 Isto.

fragmentarno, često površno i za dnevno-političku upotrebu. (...) Stoga će glavni zadatak ovog časopisa i biti da ispisuje tu ogromnu neispisanu knjigu o Gračanici, koja, naravno, nikada do kraja neće biti ispisana, ali će svojim člancima, napisima, objavljenim dokumentima i studijama predstavljati dragocjen izvor saznanja ne samo onima koji tek dolaze, već i nama ‘sadašnjim’, koji tako malo znamo o sebi i svojoj najbližoj okolini. Časopis će donositi pretežno one sadržaje i teme koje će na najbolji način potvrđivati našu narodnu samobitnost, prije svega kulturnu tradiciju i baštinu nas Bošnjaka na ovim prostorima, borbu za opstanak i slobodarstvo bošnjačkog naroda, njegovu islamsku duhovnost itd.”³.

Kulturološka usmjerenost i sadržajnost “Gračaničkog glasnika”, kao realističan i otuda za sredine ove vrste apsolutno prihvatljiv koncept, važne su determinante njegovog narastanja i zrenja – do jubileja od 50 brojeva u 25 godina izlazenja. Neimari ovoga kulturološkog zdanja su se, kako se u narodu kaže: “opružili koliko su se mogli pokriti”. Oni su, shodno mogućnostima svojim i svojih saradnika, rukovodeći se potrebama i interesima konzumenata, tj. stručne i šire javnosti, profilirali časopis šire kulturološke sadržajnosti: ni samo historiografski, niti književni, niti politološki, niti sociološki, niti umjetnički i sl., već svega toga u mjeri koja je dovoljno jasna, sadržajna i prihvatljiva za svaku prosječno obrazovanu osobu. Otuda su u njemu našli svoje mjesto gotovo svi kulturološki profili, kao i značajan broj naučnih – prije svega historiografskih. Očito je ta vizija autora i osnivača na čelu sa prof. dr. Omerom Hamzićem, koja bi se mogla definirati kao neka vrsta srednjeg kursa – ni previše visoko (prezahtjevno–naučno), ni previše nisko (popularno–informatički), odlučujuće uticala na respektabilnost sadržaja i ukupnih dometa ovoga projekta. Osim toga, važno je primijetiti da taj koncept do ovog jubileja

nije istrošen, već naprotiv, i dalje stvaralački narasta i razvija se bez bilo kakvih znakova zamora i zastoja. On zorno pokazuje koje razine mogu da dosegnu dometi projekata koji se prevashodno oslanjaju na entuzijazmu jednog čovjeka ili manje grupe ljudi. Očito se radi o jednoj bezrezervnoj posvećenosti pojedinaca svojoj sredini i svom narodu, u kojoj je osobna želja da se doprinese njihovom razvoju jača od svih ‘stega i okova’, od obilja ignorantskih i inih stavova oholih pojedinaca, obnašatelja vlasti i/ili posjednika kapitala, da marginaliziraju potrebu postojanja i realizacije projekata ove vrste. Istina, ovaj projekat je ostvario uticaj i na te strukture, koje su povremeno (i selektivno) pokazivale razumijevanje i davale podršku, ali ne u mjeri da bi se moglo konstatirati da je među njima došlo do nekog značajnijeg kulturološkog preporoda. Ipak, činjenica da i na tom planu ima određenih pomaka uliva nadu u njegovu još izvjesniju budućnost.

RAZVOJNE ETAPE ČASOPISA

Od samih početaka realizacije “Gračaničkog glasnika” kao originalnog kulturološkog projekta grupe intelektualaca entuzijasta Gračanice, predvođenih prof. dr. Omerom Hamzićem, nazirala se njegova svijetla budućnost, a što je potom kontinuirano potvrđivano konkretnim rezultatima i kraćim osvrtima obznanjivanim u redovnim (godišnjim) i jubilarnim prilikama. Sve te laskave ocjene i priznanja čine sastavni dio i ovog jubileja, razumljivo dopunjene ne malim dosezima deset brojeva iz zadnjih pet godina izlazenja. Pošto se radi o ocjenama kompetentnih pojedinaca, različite naučne i kulturne profilacije, vrijedno je pažnje kratko podsjećanje bar na neke od njih.

Naime, već na promociji prvog broja *Glasnika* 1996. godine, promotor prof. dr. Ahmet Kasumović, lingvist, kulturni i javni radnik, ukazao je na profilaciju i značaj

3 Isto.

ovog časopisa, između ostaloga i riječima: "Časopis 'Gračanički glasnik' potpuno je adekvatan kulturno-povijesni prilog bilježenju sveukupne baštine Bosne i Hercegovine. Ovaj Časopis već prvim svojim brojem inklinira izgradnji kulturnoga portreta i građanskih stvaralačkih sloboda naroda i građana ovog kraja. On je jedno od bitnih utemeljenja demokracije, valorizator kulturne prošlosti i čvrst argument za sve prave dijaloge koji se zasnivaju na istini. Istovremeno, on je i putokaz za otkrivanje, prezentiranje javnosti i ocjenjivanje raznovrsnog i bogatog kulturnog miljea Gračanice i okoline".⁴ Neke od bitnih uzroka koji su uticali na pojavu *Glasnika*, prof. Kasumović vidi u Gračanici i Gračanlijama. "Grad Gračanica je zaista prototip nekadašnje i buduće BiH. Nigdje kao u Gračanici nije tako skladno ukomponovana hercegovačka oštroumnost i bosanska upornost, hercegovačka domišljatost i bosanska stamenost. (...) Božijom voljom i ljudskom željom Gračanica je oduvijek svoju tvrđavu držala otvorenom za sva pozitivna strujanja i sa Mašrika i sa Magriba. I danas je tako, jer i danas čak i neuki znaju da dobija onaj ko se otvara prema svemu što je insanu korisno i potrebno". I na kraju zaključuje: "Zaista, lijepo je biti Gračanlija, ljepota je živjeti u Gračanici!"⁵

...

Već je nakon šestog broja jedan od utemeljitelja *Glasnika* (Mirzet Hamzić) između ostalog mišljenja da "uprkos poteškoćama koje su Časopis pratile (odlazak jednog od urednika u Sarajevo, odustajanje nekih ute-

meljitelja), vrijedni, uporni, obrazovani i nadasve svjestan značaja već materijalizovane ideje, Omer Hamzić nije se predavao. Prije svega, zahvaljujući njemu i pojedinim osobnostima koje svjedoče da Gračanica nije samo pravljenje od jednog dinara dva, *Gračanički glasnik* je po ustaljenom i planiranom kontinuitetu dočekaio svoj šesti svezak. (...) On je već prebolio dječje bolesti i na pragu je da preraste u instituciju koja će egzistirati sutra".⁶

Predstavljajući prvih šest brojeva *Glasnika* mostarskoj kulturnoj javnosti, jedan od najaktivnijih sudionika ovog izdavačkog projekta književnik Atif Kujundžić, ističe da je trebalo da prođe pet stotina godina pa da se okupi ekipa kulturologa na čelu sa Omerom Hamzićem, vlasnikom izdavačke kuće "Monos", i da pomognuta grupom mjesnih donatora profilira ovaj kulturološki časopis. To je, po Kujundžiću, bilo moguće jer "u tom krugu ljudi, egzistira snažno uvjerenje da je kultura, doista – jedina opća historija čovječanstva", na šta se naslanjao njihov "snažan osjećaj odgovornosti za bošnjačku komponentu kulture u gračaničkom kraju".⁷ Objavljavajući dokumentacijski karakter i značaj ovog časopisa, kao i druge ne manje važne sadržaje, Kujundžić na kraju zaključuje: "Dakle, možemo reći da je 'Gračanički glasnik' već sada planina, koja natkriljuje svoje podnožje. Planina, s koje se već sada – podaleko vidi. Nije hrđavo da razumijemo da je 'Gračanički glasnik' produkt, stoljećima taloženih iskustava u procesu teškog življenja i mučnog opstajanja Bošnjaka na bosanskom tlu. On je

4 Ahmet Kasumović, Promotivno slovo za "Gračanički glasnik", *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina II, broj 2, Gračanica, 1996, 4-5.

5 Isto, 5.

6 Mirzet Hamzić, Poraz materijalnog na oštrici duhovnog, *Večernje novine*, Sarajevo, TK Revija, 8. 3. 1999, 11 (objavljeno pod naslovom "Gračanički glasnik" je definitivno uspio", u: *Gračanički glasnik*, godina V, broj 10, Gračanica, 2000, 153).

7 Atif Kujundžić, Šest brojeva Časopisa "Gračanički glasnik", *Kabes*, Mostar, decembra 1988, 73 – 75 (objavljeno pod naslovom "Gračanički glasnik" je vakuf ili ona vrsta zadužbine, koja neovisno o odnosu sredine i savremenika ima svoju trajnu i neprocjenjivu vrijednost, u: *Gračanički glasnik*, godina V, broj 10, Gračanica, 2000, 156 – 158).

proizvod konačne i neizmjenjive odlučnosti da se stvari sa Bošnjacima i njihovom pozicijom u Bosni i Hercegovini postave drugačije. Da se temelji označe – jer dugo postoje. Da se korov i šiblje u bašci – očiste. (...) 'Gračanički glasnik' je vakuf, ili ona vrsta zadužbine, koja neovisno o odnosu sredine i savremenika – ima svoju trajnu vrijednost".⁸

Deset brojeva Glasnika objavljenih u prvih pet godina izlaza (1996-2000), potvrdili su učinkovitost njegove programske koncepcije i kulturološke profilacije. Bila je

to prilika i za znatno temeljitije i obuhvatnije analize postignutih rezultata i dometa. Tako je akademik prof. dr. Galib Šljivo, historičar, ustvrdio da se časopis redovnim izlaženjem uspio da "nametne prosječnom građaninu kao redovno štivo kome se vjeruje. Staviše, Gračanički glasnik se nametnuo i naučnoj i stručnoj javnosti, iako mu to, bar u početku, nije bio prevashodno cilj. Sa punim povjerenjem su tako u Gračaničkom glasniku objavili svoje radove ljudi od nauke i struke, priznati stručnjaci i umjetnici. U mjeri koja je nužna

i koja se podrazumijeva, u *Gračaničkom glasniku* nisu izostala ni gledanja iz Gračanice na opće prilike u državi Bosni i Hercegovini, ali i iz drugih krajeva na događanja u Gračanici i njenoj okolini. Na ovaj način je *Gračanički glasnik*, bez svake sumnje, uklonio lokalne prepreke koje ova vrsta kulturnog stvaralaštva i svjedočanstva ne podnosi. Pa tako, iako je prvobitno Časopis bio zamišljen kao glasilo za potrebe lokalnog čitatelja, dakle, za ispitivanje lokalnih prilika i praćenje svakodnevnog razvoja ljudskog dostignuća na tom izdvojenom prostoru, ta granica je smišljena i znalački prevaziđena u mjeri koja se smatra neophodnom. Upravo ovo "preskakanje" lokalne granice, uvrstilo je ovaj Časopis u onu literaturu za koju se interesuje veći broj prosječnih čitalaca, pa i naučnika i stručnjaka, ali i svih onih koji žele proširiti znanja o Gračanici i njenoj okolini ili saznati kako se izgrađuje nova budućnost. Nije nepoznato ni to, bar kad je riječ o izučavanju prošlosti u cjelini, da je kod nas do sada zapostavljeno izučavanje historija naselja i gradova, odnosno zbivanja na jednom užem području, a da bez tog istraživanja ni cjelina nije sasvim pouzdana. Osim toga, porasla je kod većine stanovnika i potreba za znanjem o onome što se neposredno odigravalo upravo u najbližem okruženju⁹.

Glavni i odgovorni urednik *Glasnika* i vlasnik izdavačke kuće "Monos" koja ga izdaje, prof. dr. Omer Hamzić, je u povodu ovog jubileja pokušao odgovoriti u kojoj je mjeri časopis odgovorio zahtjevima programske koncepcije, između ostalog i konstatacijama: "Sa 10 svezaka i oko 1.300 stranica teksta o Gračanici i njezinoj okolini. Da ne bude neskromno, ali toliko teksta, da ne govorimo o njegovoj sadržini i kvalitetu, o Gračanici nije napisano i odštampano od njenog postojanja. (...) Okupili smo i angažovali vrhunske

stručnjake iz nauke i umjetnosti, koji su vezani za Gračanicu, odnosno čiji je predmet interesovanja bila Gračanica i njezina okolina. U Časopisu je objavljeno oko 40 naučnih i stručnih radova iz historije, etnologije, geografije, ekonomije, književnosti, umjetnosti... na kojima je angažovano pedesetak profesora, doktora, specijalista ljekara. Objavili smo najbolje tekstove gotovo svih lokalnih književnika i pjesnika, likovne radove ovdašnjih slikara. Zabilježili smo najvažnije događaje i zbivanja u Gračanici, od početka 1996. godine do danas, "upisali" sve knjige i publikacije, objavljene u Gračanici i sve one koje imaju neke veze sa Gračanicom. Napravili smo, dakle, kulturno-historijsku hroniku Gračanice koja je i dalje otvorena i koju ćemo, akobogda, i dalje popunjavati i ispisivati. (...) Časopis je ušao u sve relevantne biblioteke i kulturne institucije, (...) postao izvor podataka za naučne i stručne radove iz oblasti društvenih nauka na Filozofskom fakultetu u Tuzli, Orijentalnom institutu u Sarajevu, Institutu za historiju u Sarajevu, gračaničkoj gimnaziji itd."¹⁰ Hamzić dalje procjenjuje da Časopis "sam po sebi postaje svojevrsna lokalna institucija", navodi nazive projekata (prijedlozi, inicijative, mišljenja) koji su urađeni i čekaju na odobrenje nadležnih organa". Prema Hamziću, činjenica da "Časopis izlazi u skromnom tiražu i nema široku čitalačku publiku", rezultat je programske koncepcije, "da Časopis bude malo elitistički i da se nađe tamo gdje je potreban i gdje će na najbolji način promovisati našu kulturu, našu kulturnu baštinu, našu prošlost, ali i sadašnjost – u školi, na fakultetu, u biblioteci, na internetu... I to baš na mikropplanu, na takozvanom lokalnom nivou. Cilj nam je bio da Gračanica i njezina okolina postane predmetom interesovanja šire naučne i kulturne javnosti, da zainteresuje što više stručnjaka raznih

9 Galib Šljivo, *Gračanički glasnik se nametnuo i naučnoj i stručnoj javnosti, Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina V, broj 10, Gračanica, 2000, 155-156.

10 O. Hamzić, *Gračanički glasnik – kulturno-historijska hronika Gračanice*, 4-5.

profila, da bude izučavana sa svih aspekata, da rezultati tih istraživanja budu dostupni široj naučnoj i stručnoj javnosti. Cilj nam je, dakle, bio da zainteresujemo stručnjake i naučnike iz različitih oblasti da se bave Gračanicom, da se spuste sa globalnog na lokalno, sa makro na mikroplan. U ovih 10 svezaka Časopisa mi smo u tome dobrim dijelom i uspjeli. Zasluga je to svih saradnika Časopisa, Savjeta i sponzora, a posebno članova Redakcije”.¹¹

....

U povodu dvadesetog broja “Gračaničkog glasnika”, urednik prof. dr. Omer Hamzić je istakao: “Deset godina u životu jednog naroda, jednog grada, jedne čaršije, u historijskom smislu zehra je božja. Toliko je opet veliko da se ne bi moglo smjestiti ni u kakvu knjigu. U slučaju “Gračaničkog glasnika”, to se makar pokušalo: za deset minulih godina iz štampe je izašlo 20 svezaka i 2.500 stranica teksta o Gračanicima. To je mnogo više nego što je zapisano o ovoj čaršiji od njenog postanka – do pojave ovog časopisa”.¹² Hamzić dalje navodi da je “sa svojih 20 brojeva i 10 godina kontinuiranog izlaženja, kao svojevrsna historijska čitanka ili knjiga o Gračanicima, ovaj časopis dobio svoje mjesto u svim važnijim bosanskohercegovačkim bibliotekama, naučnim i kulturnim institucijama, fakultetima i školama. Postao je mjera vrijednosti i pokretač mnogih kulturnih inicijativa i poduhvata “na domaćem terenu”. Oдавno se pojavljuje kao nezaobilazan izvor historijskih i drugih podataka, ne samo o Gračanicima, već i o mnogim kulturološkim, književnim i historijskim procesima, pojavama i fenomenima u Bosni i Hercegovini. Uspjeli smo, navodi Hamzić, stvoriti, bez sumnje, najgračaničkiji proizvod

u istoriji Gračanice, njeno kulturno-povijesno ogledalo – svjedočanstvo trajne vrijednosti i pouzdan historioografski almanah, kulturološki informator i poetsku antologiju prepoznatljivog sentimenta, obojenu zavičajnim emocijama i univerzalnim porukama pod znakom Bosne”.¹³ “Gračanički glasnik” je danas, po Hamziću, “jasno profilisana kulturološko-historijska periodika, programski tako usmjerena i čvrsto utemeljena da će, akobogda nadživjeti nas, svoje tvorce i pokretače i trajati ... dok traje Gračanica”.¹⁴ Izražava zahvalnost utemeljiteljima Časopisa (Općini Gračanica, preduzećima “Grin”, “Širbegović”, “Park”, “Sokolović” i “Eurogalant”) kao i svim drugim brojnim donatorima i saradnicima.

Književnik Atif Kujundžić, bez sumnje najzaslužiji arhitekta književne dimenzije Glasnika, je u svojoj recepciji u povodu deset godina izlaženja, manicom književnog znalca istakao: “Gračanica je Grad sa Dušom. Ta činjenica o Gračanicima poznata je odranije. Tu činjenicu u novije vrijeme, dobrim dijelom, učinio je općepoznatom, jasnom i bjelodanom – upravo, povod ovome tekstu: Časopis za kulturnu historiju “Gračanički glasnik”. Dajući priliku ljudima, objelodanjujući povijesne fakte, istraživanja i dokumente, sjećanja na događaje i ljude, istraživanja, ali i bilježeći stvarnost zbivanja – “Gračanički glasnik”, osvijetlio je duhovnost Grada i okruženja, njegovih ljudi i njihovih života i sudbina, međusobnih odnosa i rezultate koje su isti producirali u prostoru i vremenu. Tako je *gračanička duša* od metafore i ezoterične, metafizičke kategorije – definitivno – postala očiglednom i stvarnom, došla šira i dublja, snažnija i – gospodstvenija, što ne reći”.¹⁵

¹¹ Isto, 5.

¹² Omer Hamzić, Povodom dvadesetog broja “Gračaničkog glasnika” – osvrt urednika, *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina X, broj 20, Gračanica, 2005, 6.

¹³ Isto, 7.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Atif Kujundžić, Deset godina institucije Časopis za kulturnu historiju “Gračanički glasnik”, pokušaj recepcije, *Gračanički glasnik, časopis za historiju*, godina X, broj 20, Gračanica, 2005, 8.

Kujundžić dalje podsjeća da su Časopis vodila tri kompetentna gračanička profesora: Omer Hamzić, Mirzet Hamzić i Rismir Dje-dović. Ipak, posebno ističe ulogu i doprinos Omera Hamzića, kao pokretača, vlasnika, glavnog i odgovornog, odnosno izvršnog urednika Časopisa. "Profesor Omer Hamzić – predstavio se, *de facto* – kao čovjek svoga vremena, sasvim dorastao izazovima i opcijama koje mu omogućuju rast, ali je kontinuirano djelujući na izlaženju časopisa – učinio i Gračanicu kao Grad sa dušom – očigledno takvom. (...) Tako je, duša grada Gračanice, ali i neusporedivo šireg – bosanskohercegovačkog prostora, u Časopisu za kulturnu historiju "Gračanički glasnik" tokom deset godina njegovoga urednog izlaženja – dobila svoje blistavo čisto ogledalo i konkretizirala svoju sliku, artikulirala svoj izgled, dobila stvaran portret – kojemu se nema što prigovoriti. (...) Časopis za kulturnu historiju Gračanički glasnik, za svako poimanje, danas je blistava zvijezda u bosansko-hercegovačkom kulturalnom prostoru ili na njegovome nebu, čineći i to *nebo*, upravo – svojim prisustvom i svjetlijim i stvarnijim".¹⁶

U ocjeni iskustava i dometa kulturološkog projekta "Gračanički glasnik", veliku važnost imalo je obilježavanje 15. godišnjice utemeljenja i 30 brojeva Časopisa. Dajući kratku retrospektivu zbivanja u tom razdoblju, Omer Hamzić, glavni akter i nosilac ovoga projekta je između ostaloga rekao: "Kad smo počinjali, prije petnaest godina nismo mogli vjerovati da ćemo napraviti trideset knjiga o Gračanici i ispisati više od 4.000 stranica kulturne historije ovoga dijela Bosne, da ćemo okupiti impozantan broj saradnika iz gotovo svih većih gradova Bosne i Hercegovine i inostranstva, od kojih su većinom

mladi ljudi, da će naš časopis postati izvor i podloga za pisanje mnogih seminarskih i diplomskih radova, magistarskih i doktorskih disertacija, da će radovi, objavljeni na stranicama ovog časopisa biti priznati kao referensa autorima na jednom broju državnih fakulteta društvenih nauka u BiH, da će nas relevantne naučne institucije isticati kao primjer dobre prakse u proučavanju lokalne historiografije, da će ta dobra praksa biti podloga za ozbiljne naučne skupove, kakav smo u ovom povodu organizovali ovdje u Gračanici".¹⁷ Ustvari, naučni skup "Istraživanje lokalne historije u Bosni i Hercegovini", održan je u Gračanici 10. 12. 2010. godine u suorganizaciji Instituta za istoriju Sarajevo i redakcije "Gračaničkog glasnika", bio je i glavni programski sadržaj obilježavanja ovog jubileja. Na skupu je učestvovalo 25 naučnika (iz Sarajeva, Mostara, Zenice, Tuzle, Bijeljine i Gračanice), sa 24 teme svrstane u tri tematske cjeline: 1. Opći pristup, 2. "Gračanički glasnik" i lokalna historiografija, 3. Teme iz lokalne historije. Skup je bio veoma sadržajan, podsticajan i usmjeravajući. To se vidi i iz usvojenih zaključaka, među kojima: da postoji puno opravdanje i potreba za istraživanje tema iz lokalne historije, da se podržava izlaženje lokalnih časopisa sa temama iz lokalne historije, da se studenti usmjeravaju na odabir tema iz lokalne historije, da Institut za istoriju formira odjeljenje izvan Sarajeva, da lokalne vlasti podržavaju zaštitu izvora, istraživanjaj publikacije iz lokalne historiografije itd.¹⁸ Osim ovoga skupa održane su i dvije manifestacije: Slikari i pjesnici "Gračaničkog glasnika" i "Gračanički glasnik i prijatelji" kao završna manifestacija. Od posebnog je značaja činjenica da je u obraćanju aktuelnog načelnika Općine Gračanica, Nusreta

¹⁶ Isto, 11-12.

¹⁷ Omer Hamzić, Obilježavanje 15. godišnjice utemeljenja i trideset brojeva "Gračaničkog glasnika" – kratka retrospektiva, *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina XVI, broj 31, Gračanica, 2011, 6-7.

¹⁸ Isto, 10. Radovi sa ovog skupa objavljeni su u brojevima 31 (str.175-224) i 32 (str. 161-237) *Gračaničkog glasnika*.

Helića, odati priznanje ekipi ljudi okupljenoj oko “Gračaničkog glasnika” i potvrđena odlučnost Općine da i dalje podržava ovaj izuzetno koristan projekat.¹⁹

Vremenom je, iz broja u broj, iz godine u godinu, “gračanička sehara”, kako neki nazvaše *Gračanički glasnik*, sve više narastala, pokazujući svu plodotvornost ove ideje i uspješnost njenih neimara. Pokazalo se da se na dobrim temeljima može doradivati i dograđivati u svakom njegovom segmentu. Širila su se obzorja i narastale potrebe, postizali sve respektabilniji rezultati, o čemu su laskave i zbirne ocjene davali brojni kompetentni pojedinci iz svijeta nauke i umjetnosti – posebno iz historiografije i književnosti. Među njima je i Amir Brka, renomirani bosanskohercegovački književnik i dugogodišnji kulturni pregalac iz Tešnja, koji je u povodu 40 brojeva Časopisa i 20 godina izlaženja između ostaloga napisao: “Izniman je događaj bio već i početak izlaženja *Glasnika*, ali kad ovaj i ovakav časopis egzistira već cijela dva desetljeća i kad uspijeva kontinuirano izlaziti dva puta godišnje, uglavnom, u neuobičajeno opsežnim sveskama, onda tu više nema nimalo dvojbe niti zazora da se *Gračanički glasnik* imenuje istinskim kulturnim fenomenom, pravim čudom u našoj državi i da se onima koji stoje iza njega – dakako: prvenstveno dr. sc. Omeru Hamziću kao glavnome i odgovornom uredniku, a, uistinu, kao osobi koja je za časopis mnogo, mnogo više od onoga što općenito znači ova uvriježena sintagma – odaju sva priznanja i da mu se, sa velikim poštovanjem i uvažavanjem, iskreno naklonimo. (...) A kroz 40

brojeva *Glasnika* vrijednosti ove lokalne zajednice u najširem su spektru tretirane tako da je gračanički mikro-identitet sada u situaciji na koju može biti ponosan, onako kako to ne može biti vjerovatno niti jedna druga sredina u Bosni i Hercegovini. Vrijednosti lokalnih identiteta izložene su, naime, marginaliziranju, guranju na periferiju pažnje i ospervacije, pa i temeljne spoznaje o njima, na taj način eliminaciji i brutalnome zatiranju. Globalizirajući, tzv. visoki identiteti – kakvi su Historija, Nacija, Država, Vjera... – u svojim beskrupuloznim projekcijama bezobzirno uzurpiraju pravo na Istinu ...”²⁰ Objašnjavajući u kakvom se sve ambijentu pojavio i stasavao *Gračanički glasnik*, književnik Brka je na kraju zaključio: “Neka mi za kraj ove riječi, a priliku za nju doživljavam kao čast i veliku privilegiju, bude dopušteno da *Gračaničkome glasniku* poželim da i narednih desetljeća ustraje u svojoj misiji, afirmirajući gračaničku i općenitu kulturnu historiju kao dragocjeni doprinos univerzalnemu dobru”.²¹

Tuzlanski pisac i publicist, aktivni saradnik *Glasnika*, Zlatko Dukić, je u istom ovom povodu (40 brojeva i 20 godina izlaženja) u tekstu pod naslovom “Od ‘ncidenta’ do fenomena”,²² iznio svoje impresije, ne samo kao renomirani književnik već i kao njegov aktivan saradnik. Ukazao je na uspjehe i rezultate *Glasnika*, ističući njegovu otvorenost i širinu, tematsku razuđenost, toleranost i demokratičnost u iznošenju stavova, kao i činjenicu da se ponekad sa njima lično nije slagao. Pri tome posebno naglašava beskraju upornost, stvaralačku energiju, ali i autorske i menadžerske zasluge glavnog i

19 Na kraju ove manifestacije Redakcija Časopisa dodijelila je priznanja u znak zahvalnosti za vjernost Časopisu: Pečat “Gračaničkog glasnika” (autorima priloga), Spomen-diploma “Gračanički glasnik” (za podršku i javnu promociju Časopisa) i Povelja zahvalnosti “Gračanički glasnik” (sponzorima i donatorima). O. Hamzić, *Obilježavanje 15. godišnjice*, 10-13.

20 Amir Brka, Uz dva desetljeća “Gračaničkog glasnika” (povodom jubilarnog 40. broja), *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina XX, broj 40, Gračanica, 2010, 6.

21 Isto.

22 Zlatko Dukić, Od ‘incidenta’ do fenomena (uz 20 godina i 40 brojeva “Gračaničkog glasnika”), *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina XXI, broj 41, Gračanica, 2011, 17-20.

odgovornog urednika i osnivača, prof. dr. Omera Hamzića. Objašnjava zbog čega je pojavu *Glasnika* nazvao 'incidentom' a zbog čega fenomenom. Konstatira: "Kako je koji broj Časopisa izlazio u javnost, tako je jasnija i čvršća bila ta izvorna, temeljna orijentacija.

Od tog fundamenta do ovladavanja prostorom kulturne istorije, koji je odavno prevazišao i najšire gračaničke atare, *Gračanički glasnik* je postepeno rastao i postao vjesnik novog duha ničim limitiranog shvatanja i istorije, i kulture, i društvenih antagonizama i politike. I u situacijama kada bi se u nekim od brojeva pojavio tekst s kojim se ne morate saglasiti (kao što se potpisnik ovih redova, inače nepopravljivo ljevičarskog kalema, s jednim brojem njih nije složio), niko objektivno ne može časopisu poreći demokratsku baždarenost i spremnost na sučeljavanje stavova, borbu mišljenja i slobodno iznošenje argumenata. I to na terenu najšire shvaćenog arsenala tema, nezavisno od ličnog profila ili "krvnih zrnaca" autora i saradnika".²³ Po Dukiću, *Glasnik* "predstavlja eksplicitan intelektualni proizvod, kome nema konkurencije u Tuzlanskom kantonu, a na prste jedne ruke se mogu izbrojati slični egzemplari u državi Bosni i Hercegovini".²⁴

U prilogu "Gračanički glasnik-iskustva i rezultati jedne uspješne kulturne misije",²⁵ objavljenom u povodu 40. broja i 20 godina izlaženja, naš poznati historičar prof. dr. Galib Šljivo detaljno elaborira ostvarenje misije ovog časopisa u minule dvije decenije, ne samo na primjeru lokalne gračaničke sredine, već na specifičan način i na širem području Bosne i Hercegovine. Po njemu, Časopis je, "slijedeći dosljedno svoju pro-

gramsku koncepciju, uspio u pogledu svog sadržaja očuvati ravnotežu (ali i međusobno dopunjavanje) između priloga, koji nose predznak "umjetnički" (književnost, slikarstvo, umjetnost) i autorskih priloga koji nose predznak "naučni" (historiografija, etnografija, narodna tradicija, duhovnost itd.)."²⁶ Ipak, kao historičar, prof. Šljivo je više pažnje posvetio pitanju doprinosa Časopisa u oblasti historiografije, ističući posebne zasluge za afirmaciju tzv. lokalne historije, o čemu je 2010. godine u suorganizaciji sa Institutom za istoriju Sarajevo organiziran poseban naučni skup. Jer, po prof. Šljivi, "u historijskoj nauci poodavno se osjeća nedostatak pouzdanih znanja o lokalnoj historiji nekog kraja, o ljudima koji su doprinijeli da se taj razvija na ovaj i ovakav način, o događajima od historijskog značaja za jednu konkretnu sredinu, koji se uklapaju u historijsku sliku jednog naroda ili države. (...) Historija naselja, gradova ili ekonomskih cjelina ostavljena je lokalnim zajednicama".²⁷

Ističe da ovaj časopis predstavlja "vrijednosno kulturnohistorijsko dobro", što se ogleda u uspješnoj organizaciji brojnih stručnih i naučnih skupova, u kvalitetu objavljenih historiografskih radova "koje ne bi odbila da objavi nijedna redakcija bilo kojeg časopisa sa kulturno-historijskim sadržajem".²⁸ Sumirajući sve to, prof. Šljivo zaključuje da Časopis "na ovakvom konceptu treba nastaviti svoju kulturnu misiju i da može poslužiti kao primjer 'dobre prakse' svim subjektima koji namjeravaju pokrenuti ovakve ili slične projekte".²⁹

²³ Isto, 18-19.

²⁴ Isto.

²⁵ Galib Šljivo, Gračanički glasnik-iskustva i rezultati jedne uspješne kulturne misije (povodom 40. broja i 20 godina izlaženja), *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina XXI, broj 41, Gračanica, 2011, 5-16.

²⁶ Isto,

²⁷ Isto, 8.

²⁸ Isto, 15,

²⁹ Isto.

PRISTUP IZVORIMA IZ BLISKE PROŠLOSTI

U posljednjih pet godina (2016-2020) “Gračanički glasnik” je nastavio ostvarivati svoju kulturnu misiju dosljedno se držeći svoje programske koncepciju. Objavljeno je deset brojeva Časopisa (brojevi 41 do 50) uhodane sadržajnosti, koju u svakom broju čine sljedeća poglavlja: «Povodom», “Teme”, “Prošlost”, “Grada”, “Zavičaj”, “Riječ”, “Pri-kazi”, “Listovi gračaničkog kalendara” i “Do-datak”. Time je u ‘otvorenu knjigu Gračanice’ koju ispisuje ovaj časopis, od strane stotinjak autora, upisano dodatnih oko 1800 stranica teksta, značajne saznanje vrijednosti iz širokog polja sadržaja kulturne historije, ali i događaja iz aktuelne sadašnjosti, koji su kroz rubriku “Listovi gračaničkog kalendara”, od prvog broja ispisivani rukom glavnog urednika s ciljem da budu prvi izvor neke buduće historije ovog mikroprostora.

Svaki prilog u svakom od ovih brojeva Časopisa, na svoj način čini doprinos kulturnoj historiji Gračanice i njenog bližeg i šireg okruženja kao i cijele Bosne i Hercegovine. Okosnicu svakog broja su i dalje činili redakcija na čelu sa agilnim urednikom i vlasnikom prof. dr. Omerom Hamzićem. Konstantno se, iz broja u broj, povećavao broj novih autora, gotovo stotinjak novih imena iz svih područja kulturnog i naučnog stvaralaštva. Njihova imena sa kraćim biobibliografijama naznačena su na kraju svakog broja u rubrici “Dodatak”. Doima se da je, manje-više u svakom broju Časopisa, u najvećem broju članaka i obimu rubrika historiografske naravi. Neki brojevi su i posvećeni dominantno određenoj historijskoj tematici. Takav je npr. broj 11, posvećen srednjovjekovnom gradu (utvrdi) Soko kod Gračanice. Od novijih brojeva da spomenemo 43., posvećen 25. maju 1992. godine, kada je Gračanica, prvi put u toku agresije, granatirana sa položaja srpske

vojske sa Ozrena. Ovoj temi posvetit ćemo nešto više pažnje.

KRATAK OSVRT NA ZADNJIH DESET BROJEVA

Naime, činjenica je da je *Gračanički glasnik* objavljivao brojne sadržaje (priloge, dokumente, fotografije, sjećanja i dr.) koji se odnose i na ratna zbivanja od 1992. do 1995. na području Gračanice, šire okoline kao i na područje cijele Bosne i Hercegovine. Autori tih sadržaja su uglavnom profesionalni historičari i akteri odbrane Bosne Hercegovine, te stradalnici i drugi ratni sudionici. Kada se radi o objavljenim historiografskim radovima, očito je da su ispunjena dva osnovna uvjeta: postojanje relevantnih historijskih izvora i profesionalnih historičara. Oba ova aspekta relevantna su za svako historijsko istraživanje. Međutim, i historijski izvori i historičari moraju zadovoljiti određene saznanje i naučne kriterije. Za istraživače su relevantni oni izvori koji imaju direktan odnos sa zbivanjem, da mu prethode ili da odražavaju njegov tok i posljedice, da su realan odraz stvarnog stanja stvari (da su tačni, tj. validni), te da su lišeni subjektivizma i pristrasnosti svake vrste (rasne, polne, političke, nacionalne, vjerske i dr.). Ukratko, da primjena mehanizma naučne kritike potvrdi njihovu vjerodostojnost i validnost, tj. da pokaže da im se može vjerovati. Kritička historiografija koja se temelji na kritici konvencionalnih izvora (pisani izvori na tvrdim materijalima – uglavnom na papiru), je uglavnom ovladala i naučno valorizirala sve elemente unutrašnje i vanjske kritike izvora.³⁰ Međutim, to nije slučaj i sa izvorima koji nastaju kao produkt razvoja informacijskih tehnologija, a koji su najčešće oblikovani u vidu elektronskih zapisa. Njihova zaštita u izvornom obliku, čuvanje i korištenje, su svojevrsan izazov za savremenu civilizaciju,

30 Više o tome vidi: Azem Kožar, *Uvod u historiju*, Tuzla, 1994, 85-99.

a naročito za zemlje u tranziciji kakva je Bosna i Hercegovina.

Na naučnu interpretaciju ratnih zbivanja iz vremena agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) ima negativan uticaj činjenica da izvori te provenijencije nisu sistemski (pravno) i institucionalno posebno zaštićeni, kao što je to npr. bio slučaj sa izvorima iz vremena Drugog svjetskog rata. U zakonima na nivou države, entiteta, Distrikta i kantona, nije utvrđena obavezna zaštita i predaja na čuvanje nadležnim institucijama kulture i nauke. Izuzetaka ima, kakvi su arhivski zakoni na nivou Federacije BiH i tri kantona (Sarajevski, Tuzlanski i Unsko-sanski), ali takva palijativna određenja ne rješavaju ovaj problem na sistemskoj osnovi, tj. na cijelom području države, ili bar entiteta.³¹ Arhivisti su se fragmentarno bavili ovim pitanjem, a historičari nisu, već, sudeći po do sada poznatim stajalištima, kao da očekuju te izvore

‘na tacni’.³² Uslijed svega toga, s jedne strane ignorantnosti države i s druge strane inertnosti struke/a, pitanje izvora ratne provenijencije (1992-1995) ostaje sistemski neuređeno, a što će se neminovno negativno odraziti na mogućnost adekvatne naučne interpretacije toga važnoga historijskoga razdoblja. Što se tiče školovanih historičara kao drugog stuba uspješnih historiografskih istraživanja, može se konstatirati da je taj uvjet ispunjen. Naime, od osnivanja Odsjeka za historiju i geografiju ak.1993/94. godine (od ak. 1998/99 zasebni odsjeci – za historiju i za geografiju) na Filozofskom fakultetu u Tuzli, ‘iškolovano’ je nekoliko stotina profesora, od kojih su mnogi postali magistri i doktori historijskih nauka. Mnogi od njih su kao autori priloga, učesnici naučnih skupova i dr. angažirani u projektu “Gračanički glasnik”. I sam pokretač, vlasnik i urednik *Glasnika*, agilni Omer Hamzić, magistrirao je historiju na ovom studijskom

31 Više o ovoj problematici vidi: Azem Kožar, *Historijski aspekti izučavanja rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*, u: *Prilozi historiografiji Bosne i Hercegovine (2001-2017)*, II, ANU BiH, Posebna izdanja, Knjiga CLXXXVII, Odjeljenje humanističkih nauka, Knjiga 47/2, Sarajevo, 2020, 85-108.

32 Izuzetaka svakako ima. Tako je Društvo historičara Tuzla 2015. godine organiziralo Naučni skup na temu “Dokumentaciona osnova ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini (1992-1995)”, sa kojeg su objavljeni radovi u istoimenom *Zborniku radova*, Tuzla, 2016.

profilu. Njegov prvi saradnik Edin Šaković MA, član Redakcije i autor velikog broja priloga zavidne razine, jedan je od najboljih studenata historije Odsjeka za historiju. I svi drugi, na stranicama *Glasnika* brojnim radovima angažirani historičari sa ovog odsjeka, kao i njihovi profesori,³³ pokazali su da pravilno shvataju svoju profesiju, da su historičari od zanata, da su znatno više “historičari za sva vremena” nego “historičari za sve režime”, te da su, bez sumnje, dali značajan doprinos sadržajnosti i kvalitetu *Glasnika*. Te činjenice itekako imponiraju autoru ovih redova kao jednom od protagonista osnivanja i afirmacije ovoga odsjeka.

...

Tema broja 43 *Gračaničkog glasnika* obrađena je putem četiri priloga u rubrici “Prošlost” i tri priloga u rubrici “Građa”. Prvi prilog u rubrici “Prošlost” pod naslovom “Kako je počeo rat na općini Gračanica: maj 1992. godine”, autora prof. dr. Omera Hamzića, zasniva se na dokumentima Opštinskog štaba TO Gračanica i Rejonskog štaba TO Klokotnica (odluke, naređenja, izvještaji) koji se nalaze u Arhivi Opštinskog štaba TO, označeni kao “Ratni fond”, među kojima su i neki povjerljivi dokumenti, zatim na osnovu iskaza Ibrahima Nurkića, komandanta OŠ TO Gračanica, kasnije načelnika Operativne grupe 2 A BiH, te iskaza i priloga drugih autora, objavljenih u knjizi “Odbrana Gračanice 25. 5. 1992.”, autorskog dvojca Omera i Mirzeta Hamzića (Gračanica, 1996.). Da bi kao autor odgovorio na postavljeno pitanje, Omer Hamzić je ostvario uvid u hronologiju događanja Opštinskog štaba TO, u Ratne bilježnice Ibrahima Nurkića i Izvještaj posebne komisije, komandantu Opštinskog štaba TO Osmanu Puškuru od 1. 6. 1992. o tragičnim događajima na lokalitetu Zečev gaj, 25. 5.

1992. Činjenice iz tih izvora autor je dovodio u međusobnu vezu i na osnovu toga sačinio historijsku sliku spomenutih događanja, što je i bilo jedino moguće imajući u vidu postojeće stanje izvora. Znajući da pouzdanih dokumenata o tom sudbonosnom događaju za Gračanicu nema u institucijama kulture i nauke, autor je, razumljivo, tragao za lokalnim izvorima u posjedu njegovih stvaraoca i imaoca – TO Gračanica. Ovim dolazimo do saznanja koliko je značajno autorovo pravovremeno istraživanje te teme, i naravno njeno razumijevanje na nivou moguće realnosti dobro upućenog intelektualca – historičara iz ove lokalne sredine. Razumljivo, za neku cjelovitu sintezu svega onoga što je prethodilo, što se toga dana zbilo i kakve je posljedice izazvalo, potrebni su izvori i sa drugih razina – kako odbrane Gračanice, tako i snaga koje su provodile planove agresije.

O ovom događaju, odnosno bici na koti Zečev gaj, 1992. godine, Časopis donosi i memoarske radove Omera Delića i Senahida Kahrmanovića (učesnika događaja), a potom i historiografski rad Edina Šakovića, “Šta se zaista desilo na Zečevom gaju?”. Ovaj prilog zasniva se na izjavama većeg broja odgovornih pojedinaca, učesnika zbivanja, donosi i historijsku kartu šireg prostora Gračanice, na kojem su se odvijala ratna dejstva u toku maja te, 1992. godine. Iako znamo da memoarska građa nije apsolutno pouzdan historijski izvor, pokušaj analitičko-sintetičkog rasvjetljavanja činjenica od značaja za ova ratna zbivanja pomoću razgovora i sučeljavanja sjećanja neposrednih učesnika različitih nivoa komandne odgovornosti i različitih nivoa obrazovanosti, vrijedan je svake pažnje. Velika je vjerovatnoća da rad ove vrste i ovog nivoa saznanosti, nikada kasnije ne bi mogao nastati samim tim što je živih svjedoka

33 Dug je spisak profesora i bivših studenata Odsjeka za historiju, profesora, magistara pa i doktora, koji su dali doprinos kulturnoj historiji Gračanice putem *Gračaničkog glasnika*. Nabranje njihovih imena bilo bi isuviše rizično zbog mogućnosti da se neko izostavi. Uostalom, njihova imena sa kraćim bibliografijama se nalaze u *Glosaru novih autora* svakoga od 50 brojeva Časopisa.

sve manje. Kada se ovim radovima dodaju i tri rada objavljena u rubrici "Građa" (Ibrahima Nurkića, Faruka Delića i Rusmira Djeđevića), onda se sa sigurnošću može tvrditi da su naznačena istraživanja ove "žive" teme saznavno-historiografski veoma značajna. Ovu vrstu istraživanja nisu i ne mogu provoditi postojeće institucije nauke i kulture, jer im imperativ te vrste nije postavila ni država. Ovim i mnogim drugim sličnim primjerima i obrađenim temama najdirektnije se potvrđuje i dokazuje koliko je značajna djelatnost "Gračaničkog glasnika".

"GRAČANICA JE ČARŠIJA KOJA ZNA KO JE HADŽIJA..." (ATIF KUJUNDŽIĆ)

Sumirajući ono što je napisano u 50 brojeva "Gračaničkog glasnika", a imajući u vidu i ocjene kompetentnih naučnika i umjetnika o određenim etapama predenoga puta, bez dvojbe i sa puno argumenata se može ustvrditi da je ovaj kulturološki projekat postao svojevrsna institucija koja objedinjuje nauku, kulturu i umjetnost. Ona je osoben kulturološki fenomen: kako po načinu nastajanja, tako i stvaranja i stasavanja. Ono što nisu učinili država i društvo, u ovom slučaju, uspješno je obavila i obavlja grupa entuzijasta, istinskih patriota i pregalaca, jasne kulturološke vizije, čija je ukupna aktivnost, svakim novim korakom, postajala izvjesnija i stvarnija misija. Osobeni i poduzimljivi duh gračaničke čaršije, uz sva kolebanja i nedoumice, prepoznao je značaj nastajanja te jedinstvene knjige o Gradu i Gračanlijama, i time ovom, za neš prilike, mega izdavačkom projektu, omogućio da se "primi" u ovoj sredini, da postane "svoj na svome". Projekat se progresivno širio daleko izvan gradskih i općinskih atara, postajao svebosanski, čineći sponu između užeg zavičaja i ostalog državnog prostora. Postao je važan kohezijski faktor unutar bošnjačkog bića, a naučno postavljen i realiziran nije polučio negativne konotacije drugih naroda i građana, naprotiv.

Znanja koja je sam Časopis donio, po vertikalni i horizontalni vremena i prostora, od praistorije do danas, od čaršije do Evrope, po obimu i sadržaju, u razuđenoj historiografskoj, kulturološkoj i umjetničkoj strukturi, čine ga grandioznim i do sada neprevaziđenim, u mjeri da, kako reče jedan književnik, sve može u tren nestati ali se "Gračaničkom glasniku" ne može ništa desiti. On je eksplicitan intelektualni proizvod grupe gračaničkih profesora, egzemplar, primjer dobre prakse, na čelu sa prof. dr. Omerom Hamzićem, koga je historijski hod darivao ovoj sredini, čije su zasluge ogromne, zasigurno i presudne, da sam Časopis, kako kulturni proizvod, dođe do ove razine kvaliteta. Kao stvaralac i urednik, on je, sportskim žargonom rečeno, majstor za veleslalom, koji bez zastoja i prepreka u zadato vrijeme pobjedonosno stiže na cilj. Za njega je, ne slučajno, književnik Atif Kujundžić jednom prilikom rekao: "Gračanica je čaršija koja zna ko je hadžija". Vjetar u leđa ovom projektu i njenom nosiocu, davali su brojni saradnici, Gračanlije, Sarajlije, Tuzlaci i drugi, njih nekoliko stotina, bez kojih bi bila upitna dinamika i obim narastanja ove gračaničke knjige znanja. Iako nedostatne, korisne su bile podrška i potpora lokalne vlasti i jednog broja poduzetnika.

Osim ostvarenih sadržaja projekta "Gračanički glasnik", od velikog je značaja i postojanje više urađenih projekata, datih prijedloga i inicijativa nadležnim organima, koje treba u dogledno vrijeme realizirati. Među njima su projekti za zaštitu nepokretnog kulturno-historijskog naslijeđa, za arhitektonska i urbana rješenja grada, za spomenike i spomeničke cjeline itd. Dokaz je to da neimari ovoga projekta imaju viziju, koja još uvijek nije dosegnuta u svim svojim segmentima, tako da se sa sigurnošću može očekivati nastavak njegove još učinkovitije misije u narednim godinama i desetljećima. Sve čestitke ekipi entuzijasta vakifa Omera Hamzića, inim saradnicima i stvaraocima, kao i pobornicima i podržavaocima ovoga

jedinstvenog kulturološkog projekta, na kojem se trebaju edukovati savremene i buduće generacije. Budući da sam tokom svog radnog vijeka okusio svu težinu ali i slast ‘pravljenja’ časopisa i drugih projekata ove vrste, velika mi je čast, zadovoljstvo i privilegija što sam bio dijelom ovoga izuzetno uspješnog kulturološkog projekta.

UMJESTO ZAKLJUČKA

O doprinosu Časopisa na polju umjetnosti, utemeljene ocjene u jubilarnim prigodama dali su mnogi književnici, i one su, po mom skromnom mišljenju, apsolutno osnovane. Međutim, shodno mojim kompetencijama, želim kazati da je kulturološki projekat “Gračanički glasnik” ostvario izuzetno važne rezultate i domete na polju historiografije i kulturno-historijskog naslijeđa. Utemeljio je kulturnu historiju, posebno žanr lokalne historiografije, o čemu je organiziran reprezentativan naučni skup, koji je dao doprinos i na planu njene teorijsko-naučne značajnosti. Objavljeni su brojni historijski radovi o značajnim lokalnim događajima i zbivanjima, ali i oni koji se tiču ne samo Gračanice već i šireg područja. U njima je uspješno uočavana međuzavisnost općeg i posebnog, i obrnuto, na način da se na naučnoj osnovi predstavljaju određena historijska zbivanja i otvaraju neka nova pitanja. Činjenica da je historija naselja i gradova u minulim razdobljima zapostavljana, da je politička i vojna historija dominirala sve do pada socijalizma i početka izgradnje sistema parlamentarne demokratije, otvorila je prostor za promjenu historijskih shvatanja i potreba. Mnoge tabu teme, posebno iz Drugog svjetskog rata i etape socijalizma, otvorene su prvenstveno na lokalnoj razini kakva je Gračanica, i tako postale

interesantno štivo i za historičare i za čitateljstvo. To je zahtijevalo puno truda i znanja na pronalaženju novih izvora i historičara “za sva vremena” posvećenih historijskoj istini, bez obzira na svoju nacionalnu, vjersku i političku pripadnost. Na taj način su ‘pucali’ dojučerašnji ideološki okovi historiografije a započinjala je njena promocija kao domet dosegnute historijske istine.

Kada se ima u vidu sve što je u sferi lokalne historiografije urađeno na stranicama 50 brojeva *Gračaničkog glasnika* (izvršena arhivska istraživanja, prikupljena službena dokumenta, ratne bilježnice, sjećanja učesnika, intervjui i dr., zatim održani naučni skupovi i objavljeni brojni stručni i naučni prilozi), onda se, neminovno, dolazi do zaključka da se radi o rezultatima i dometima po kojima je Gračanica najbolji primjer ove vrste u Bosni i Hercegovini. *Gračanički glasnik* je, u duhu svjetskih trendova u historiografiji, teoretski postavio i pragmatično proveo antropološki pristup istraživanja prošlosti,³⁴ na način da je djelovanje ljudi i određenih lokalnih društvenih struktura stavljeno u fokus historijskih istraživanja. Pokazalo se da su lokalna zbivanja najčešće refleksija događanja na širim prostorima, ali da su nerijetko bila i specifična, a neka i inicirajuća za šira administrativna i geografska područja. U socijalnoj bosanskohercegovačkoj historiografiji, u svim tim mogućim pozicijama, historija lokalnih područja kakva je Gračanica, prostorno i tematski, ostajala je po strani, kao maglovita, uopštena i otuda nerealna predstava, podložna različitim interpretacijama. Ni u jednoj općoj historiji Bosne i Hercegovine te vrste, koje su pretežno historijske sinteze iz vojno-političke sfere zbivanja, nisu prepoznatljive ni osnovne konture događanja na nekoj

34 Teoretska pitanja iz sfere historiografskih istraživanja su, u realizaciji ovog projekta, dozirana postupno i u formi objašnjenja koja su zahtijevali odgovori na neka otvorena pitanja do kojih su autori dolazili u konkretnim istraživanjima. Osim toga, na naučnom skupu “Proučavanje lokalne historiografije u Bosni i Hercegovini”, održanom u suorganizaciji *Glasnika* i Instituta za istoriju Sarajevo u Gračanici 2010. godine, nekoliko radova je dijelom ili u cjelosti posvećeno teoretskim pitanjima izučavanja lokalne historiografije, potvrđujući tu potrebu i sa prostornog i sa žanrovskog aspekta, ističući pozitivnu ulogu *Gračaničkog glasnika* u tome.

lokalnoj razini, pa ni na području Gračanice i njene okoline. Otuda takva historijska djela nisu nailazila na neku veću pažnju i razumijevanje običnih ljudi, žitelja prije svega određenih zaseoka, sela, manjih naselja, varoši pa i manjih gradova kakva je Gračanica. Ta saznanja su bila opredjeljujuća za redakciju Časopisa da se fokus istraživanja usmjeri na "konkretnu temu i konkretna istraživanja"³⁵, tj. na antropološke teme u lokalnoj sredini, što je bilo veoma izazovno s obzirom na udaljenost Gračanice od najvećeg broja postojećih izvora pohranjenih u arhivima Sarajeva, Zagreba, Dubrovnika, Beograda, Beča, Budimpešte, Istanbula i dr. Ipak, iskustvo je pokazalo da su i te barijere uspješno prevaziđene i da su postignuti respektabilni rezultati. Zbog svega toga, ovaj, gračanički, primjer dobre prakse, može biti urnek (model) za buduća istraživanja lokalne historije na području cijele Bosne i Hercegovine.

Jedno od pitanja koje se nameće pri korištenju izvora o ratnim zbivanjima (1992-1995), na kojima se zasniva veliki broj historioografskih radova, objavljenih u gotovo svim brojevima *Glasnika*, je pitanje historijske distance, tj. vremena proteklog od nastanka izvora do njegovog korištenja. Iako je iz više razloga potrebno poštivanje tog principa kada je u pitanju historioografska obrada, nesporna je, međutim, potreba njihovog prikupljanja i zaštite, i ne samo to, već i potreba angažiranja na njihovom nastajanju, kakva su sjećanja sudionika važnih događanja i ratnih stradalnika. U podijeljenom bosanskohercegovačkom društvu na tome nedovoljno rade i država i struke, što vodi njihovom nestajanju, čime se siromaši dokumentaciona osnova o vremenu agresije. Mnogi u *Glasniku* objavljeni historioografski radovi ove vrste, u kojima su objavljeni i izvorni dokumenti, potvrđuju stajalište da je time postignut *modus*

vivendi po ovom pitanju. To je primjer koji trebaju slijediti druge sredine i nadležne institucije: općinske, regionalne, entitetske, državne.

SUMMARY "GRAČANIČKI GLASNIK" – AN EXAMPLE OF A CLEAR VISION AND AN EFFECTIVE MISSION OF ITS FOUNDERS AND IMPLEMENTERS

"Gračanički glasnik", a magazine for cultural history, first appeared 25 years ago as a result of a private initiative of three professors from Gračanica: Omer Hamzić, Mirzet Hamzić and Rusmir Djedović. The clear and constant concept of the magazine, as a way of opening a window about the past and present of Gračanica and its surroundings in all its richness of content and intertwining with the general events and processes gained the trust and support of the intellectually minded public and certain circles of political and economic life, which enabled the regular publication of the Magazine until this jubilee, the 50th edition. The enthusiasm and excellence of its initiators "captured" numerous associates, whose number was constantly growing, and this resulted in an enviable level of quality and diversity of content which made this project a kind of phenomenon not only of local significance, but a project that was very important on the level of the whole country. That which the cultural and scientific institutions did not want, could, or knew, was achieved by the "Gračanički glasnik", which affirmed itself as a first-class institution of this kind. The author looks back at the character and result of this publishing endeavor in the last 25 years of its activity, using the analyses, views and evaluations of some of its active implementers, expressed in the years that were jubilees and on other occasions.

35 Omer Hamzić, Časopis "Gračanički glasnik" u funkciji razvoja lokalne historije – pristup, rezultati, iskustva, *Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju*, godina XVI, broj 31, Gračanica, 2011, 182.